

Oleh Diachok

ORCID 0000-0002-0307-8159

Uniwersytet Celnictwa i Finansów w Dnieprze, Ukraina

Дослідження життя і творчості хроніста Алессандро Гваньїні від середини ХХ століття (польська, українська і російська історіографія)

Хроніка Алессандро Гваньїні давно привертала до себе увагу дослідників. Однак у різний час у різних країнах інтерес до твору був неоднаковий. Нами уже аналізувалася історіографія дослідження життя і творчості італійця на службі у польському війську до середини ХХ ст.¹

На початку слід зауважити, що під Хронікою ми розуміємо твір Гваньїні взагалі, і латиномовне видання 1578 р. “Sarmatiae Europaeae descriptio”, і польськомовне видання 1611 р. “Kronika Sarmacyey Europskiey”, які у тексті зазначені як SED і KSE відповідно. Обмежений обсяг даної публікації вимагав суттєвого скорочення як матеріалу, так і бібліографії.

Після певного спаду у 20–50-і рр. ХХ ст. з 1960-х рр. інтерес до твору А. Гваньїні знову зростає, що спричинило якісні зміни в знаннях біографії хроніста й аналізі самої Хроніки, її джерел та впливу на інші твори.

Влодзімеж Будка (Włodzimierz Budka) використав дослідження, зокрема, маловідомі, опубліковані та архівні джерела. Автору вдалося встановити нові факти з життя Алессандро Гваньїні до 1584 р. На підставі документів краківських архівів В. Будка виявив факти звернення до ректорського суду перекладача Гжегожа Чарадзького (Grzegorz Czaradzki) стосовно несплати йому хроністом обумовленої суми грошей, а також позов самого Гваньїні до видавця Міколая Льоба (Mikołaj Lob)².

Йосеф Мацурек (Josef Macurek) розглянув переклад латиномовного “Опису Європейської Сарматії” А. Гваньїні, здійснений М. Госіусом (Matouše

¹ O. Diaczok, *Badania nad życiem i twórczością kronikarza Aleksandra Gwagnina – polska, rosyjska i ukraińska historiografia do połowy XX wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2012, t. VIII, s. 163–183.

² W. Budka, *Gwagnin*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 9, red. K. Lepszy, Wrocław 1960, s. 202–204.

Nosia) і видрукований Даніелем Адамом з Велеславіна (Daniel Adam z Weleslawina). “Московська хроніка” (переклад частини SED з додатком фрагментів з коментарів З. Герберштейна (Z. Herberstein)) в XVII і XVIII ст. була основним джерелом знань про Московію. Й. Мацурек спинився на питанні джерел, які використав А. Гваньїні при описі Московії. Він також довів текстуальну залежність передмови Даніеля Адама від “Epilogus operis”, частини SED³.

Значні зміни в оцінці твору як джерела з історії Московії сталися серед російських дослідників. У 30–50-і роки минулого століття А. Гваньїні рідко згадувався російськими дослідниками, адже його твір у частині, присвяченій Московській державі, був спрямований проти “тиранії та жорстокостей” московського царя. Переважно його свідченням давалась оцінка як тенденційним. Це знайшло своє відображення і в підручнику з джерелознавства історії СРСР М.М. Тихомирова, опублікованому 1962 р. Проте вже в енциклопедіях 60–70-х років з’явилися гасла, написані на основі публікації XIX ст., в яких зазначено, що Хроніка містить важливі відомості про життя у Московії⁴. Ілья Голєніщев-Кутузов на підставі робіт І. Горака і Т. Улевича зауважив, що SED був широко відомий на Заході і вплинув на Мавро Орбіні (Mauro Orbini). Єлена Чістякова писала, що Хроніку Гваньїні використав Андрей Лизлов для своєї “Скіфської історії”.

Згадки про SED є у бібліографії польської літератури “Новий Корбут” (*Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut*, 1963), а коротка стаття про Гваньїні – у 4-му томі “Великої загальної енциклопедії” (*Wielka encyklopedia powszechna PWN*, 1964), в якій відчувається вплив статті Ф.М. Собещанського (F.M. Sobieszczański) в 11-му томі “Загальної енциклопедії” (*Encyklopedia powszechna*, 1862).

Францішек Селіцький (Franciszek Sielicki) писав, що А. Гваньїні, як й інші польські автори XVI ст., знайомився з давньоруськими літописами за книгою З. Герберштейна⁵. Відштовхуючись від монографії А. Соболевського та статті М. Жінкіна, дослідник відзначив, що переклади фрагментів SED поширювалися уже в XVI ст. Але він помилково вважав, що рукопис із бібліотеки Харківського університету є перекладом на російську мову. Насправді, це – самостійна редакція повного перекладу українською мовою з KSE. Ф. Селіцький назвав книгозбірні Росії, де були примірники книги Гваньїні, цілу низку літописів та інших історичних творів XVII–XVIII ст., для яких Хроніка була джерелом.

³ J. Macurek, *První český obraz Rusi „Kronika moskevská“ (z r. 1590) a jeho prameny*, „Slavia. Časopis pro slovanskou filologii“, Praha 1962, roč. XXXI, seš. 3, s. 378–707.

⁴ Гваньїни, [в:] *Советская историческая энциклопедия*, Москва 1963, т. 4, стлб. 125; Гваньїни, [в:] *Большая советская энциклопедия*, Москва 1971, т. 6, с. 151–152.

⁵ F. Sielicki, *Kroniki staroruskie w dawnej Polsce (na tle polsko-ruskich stosunków kulturalnych)*, „Slavia Orientalis” 1964, rocz. XIII, nr 2, s. 150; *Kronikarze polscy w latopisarstwie i dawnej historiografii ruskiej*, „Slavia Orientalis” 1965, rocz. XIV, nr 2, s. 170–172.

Дослідник польського гутництва Анджей Виробіш (Andrzej Wyrobisz) на основі опублікованих джерел, а також виявлених у фондах архіву кафедрального капітула у Кракові показав становище та заняття А. Гваньїні у 1584–1611 рр., про що раніше не було відомо⁶.

Мечісловас Ючас в монографії “Литовські літописи” (Jučas M. Lietuvos metraščiai, 1968) звернув увагу на відображення історії Литви на сторінках твору А. Гваньїні.

Сергей Пештіч відзначив, що цим твором користувався історик Василій Татищев, а Александр Рогов показав, що з KSE запозичили автори “Кройники словяно-русской...” і літопису Межигірського монастиря та Феодосій Софонович, а також поінформував, що А. Лизлов переклав уривок твору італійця. А. Рогов вдався до порівняння опису Лівонської війни М. Стрийковським та А. Гваньїні і дійшов висновку, що у Стрийковського він ґрунтовніший і не дає підстав стверджувати про вплив Хроніки Гваньїні на Хроніку Стрийковського. На жаль, дослідник не звертався безпосередньо до видання твору Гваньїні, а користувався перекладом фрагментів російською мовою, опублікованих у XIX ст.

Александр Панченко аргументовано і детально показав вплив на розширення знань про Чехію в Московії XVII ст. Хроніки А. Гваньїні, який сам копіював Марчіна Бельського (Marcin Bielski). Останній же опирався на Хроніки Даліміла (Dalimil) початку XIV ст. та Вацлава Гайека (Václav Hájek). А. Панченко встановив, що “История вкратце о Богеме” та розділи про Чехію в 76-главній Космографії є перекладом відповідних частин KSE⁷.

Про те, що “Гвагнін” був серед джерел “Скіфської історії” згадано в одній із статей Галіни Моїсеєвої. Про роботу Васілія Ключевського з фрагментами SED в перекладі російською мовою писала Еріка Чумаченко.

Твір італійця, його рукописні та друковані переклади російською мовою, наявність примірників у книгозбірнях, переклади фрагментів у рукописних збірниках згадуються в бібліографічних покажчиках та путівниках по фондах архівосховищ, виданих у 60-ті роки, в бібліознавчих монографіях Г.М. Коровіна та С.П. Луппова.

Володимир Голобуцький звернув увагу на повідомлення Гваньїні про запорозьких козаків, основою яких була Хроніка М. Бельського. Але історик не працював безпосередньо з KSE, тому в його дослідженнях є істотні помилки. Одна з таких – твердження, що в 1611 р. італієць видав працю “O kozakach nizowych które pospolicie zaporozkimi zowiemy”. Насправді це лише оповідання

⁶ A. Wyrobisz, *Aleksander Gwagnin i cudzoziemscy fachowcy w hutach szkła w Polsce w XVI i XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” 1967, t. LVIII, z. 4, s. 679–681.

⁷ А.М. Панченко, *Вопросы изучения чешско-русских литературных связей XVII в.*, „Труды отдела древнерусской литературы” 1961, т. XVII, с. 649–651; *Чешско-русские литературные связи XVII в.*, Ленинград 1969, с. 20, 26–27, 48–52, 56–57, 60–63, 65, 67, 70, 71, 76, 79, 80, 82, 83.

третьої частини третьої книги KSE. Не побачив В. Голобуцький також протиріччя в інформації Гваньїні про козаків, некритично запозиченої у Бельського.

Заслуга Володимира Зайцева та Ігора Слабеєва в постановці питання про можливість використання KSE як джерела до вивчення української історії⁸.

Дмитро Наливайко працював лише з італійським перекладом SED та російським перекладом фрагмента про Київ. Він відзначив характеристику козацтва у творі Гваньїні, історико-географічний опис українських земель від часів Київської Русі, а також звернув увагу, що твір Л. Горецького (L. Gorecki) про події 1574 р. у Валахії був включений як доповнення до праці Гваньїні у збірнику "Regum Polonicarum tomi tres". Д. Наливайко першим з дослідників відзначив, що опис Києва А. Гваньїні запозичив у С. Герберштейна. Науковець підкреслив, що роль SED в ознайомленні Західної Європи з історією України була досить значною в XVI – першій половині XVII ст. На основі цього твору писав історію Русі й Литви визначний представник гуманістично-барокового славізму Мавро Орбіні. Твір був популярним і серед українських авторів XVII–XVIII ст. Учений також звернув увагу на різні погляди щодо авторства SED⁹. На жаль, публікації Д. Наливайка залишалися поза увагою дослідників щонайменше 20 років.

Грубі помилки та хибна інформація мали місце у статті про Гваньїні в "Радянській енциклопедії історії України"¹⁰.

Дмитро Мишко назвав KSE серед джерел Густинського літопису. Передовсім це стосується оповідання "О начале козаков", написаного пізніше іншим автором.

Таким чином, у 1960–1971 рр. були опубліковані нові дослідження біографії А. Гваньїні, в яких до наукового обігу введені нові документи і невідома раніше інформація. Відбулися зміни в оцінці літературного доробку хроніста російськими дослідниками. З'явилися публікації про використання Хроніки авторами як у Західній, так і в Східній Європі. Але в деяких роботах були істотні помилки.

У 1971–1972 рр. у різних країнах побачили світ кілька статей, присвячених твору Гваньїні.

Американський історик Даніель Кларк Уо (Daniel Clarke Waugh) проаналізував використання фрагментів KSE з турецької тематики московитськими та українськими авторами. Він також звернув увагу, що італієць запозичив

---

⁸ В.М. Зайцев, І.С. Слабеєв, *Україна кінця XVI – першої половини XVII ст. в описах і мемуарах іноземців*, „Український історичний журнал” 1966, № 8, с. 124.

⁹ Д.С. Наливайко, *Західноєвропейські автори кінця XVI – початку XVII ст. про роль українських козаків у боротьбі з турецькою агресією*, „Український історичний журнал” 1968, № 5, с. 144, 145; *Україна в західноєвропейських історико-літературних пам'ятках доби Відродження*, „Слов'янське літературознавство і фольклористика” 1970, вип. 5, с. 45; вип. 6, с. 42, 43, 46–48.

¹⁰ *Гвагнін, [в:] Радянська енциклопедія історії України*, Київ 1969, т. 1, с. 406.

деякі матеріали із записок Анджея Тарновського (Andrzej Tarnowski), перша публікація яких у Польщі була здійснена в Хроніці Йоахіма Бельського (Joachim Bielski) 1597 р. видання¹¹.

Галіна Козлова поставила питання про джерельне значення “Опису Московії”, що є частиною SED, і дала коротку характеристику всіх його розділів. Уривки, вперше перекладені нею російською мовою, займають приблизно 70% обсягу статті¹².

Поглиблене вивчення твору А. Гваньїні як джерела з історії України пов’язане з ім’ям Миколи Ковальського. У 1971 р. він розглянув Хроніку серед записок одинадцяти авторів другої половини XVI ст. Вчений навів короткі відомості про життя А. Гваньїні, видання Хроніки, її джерела, звернув увагу на опис Києва, Черкас, Канева, а також бойових якостей запорозьких козаків, відзначив використання даного твору як історичного джерела письменниками і хроністами. Наступного року вийшла уже велика стаття, в якій Хроніка розглядалася як джерело з історії й географії України XVI ст. Відомості про життя А. Гваньїні та різні видання його твору тут подані значно ширше, ніж в попередній праці. Вміщено історіографічний огляд, а також звернуто увагу на проблему авторства SED. М. Ковальський дав характеристику книг Хроніки, проаналізував повідомлення про українські землі та міста, про запорозьке козацтво, розглянув джерельну основу KSE та її вплив на українську історіографію. В інших публікаціях також йдеться про деякі запозичення італійцем з “Tractatus de duabus Sarmatiis...” М. Меховського (М. Miechowita), про рукописні переклади Хроніки російською та українською мовами, передусім проаналізовано повідомлення про Україну, що містяться в них. Висновки, до яких дійшов М. Ковальський, знайшли відображення в його книгах і докторській дисертації¹³. Стаття про А. Гваньїні 1972 р. дістала схвальну оцінку в рецензії на збірник, в якому вона вміщена (хоча рівень самої рецензії не можна вважати фаховим).

¹¹ D.C. Waugh, *Notes on Seventeenth-Century from the Polish „Kronika” of Alexander Guagnini*, [in:] E.L. Keenan, *The Kurbski-Groznyi Apocrypha*, Cambridge (Mass.), 1971, p. 149–151; *Seventeenth-Century Muscovite Pamphlets with Turkish Themes: Toward a Study of Muscovite Literary Culture in Its European Setting. (A Thesis)*, Cambridge (Mass.), 1972, p. 150–152, 530–579.

¹² Г.Г. Козлова, Об „Описании Московии” Александра Гваньини, [в:] *Античность и современность: К 80-летию Фёдора Александровича Петровского*, Москва 1972, с. 434–444.

¹³ Н.П. Ковальский, *Записки современников как источник по истории Украины второй половины XVI столетия*, [в:] *Некоторые проблемы социально-экономического развития УССР: Тематический сборник статей профессорско-преподавательского состава кафедры истории СССР и УССР*, Днепропетровск 1971, вып. 2, с. 139–141; *Известия по истории и географии Украины XVI века в „Хронике Сарматии Европейской” Александра Гваньини*, [в:] *Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения: Сборник научных статей*, Днепропетровск 1972, с. 107–128.

М. Ковальський також є автором статті про А. Гваньїні в другому томі “Української радянської енциклопедії” (1978). Тут виправлено частину помилок, допущених в “Радянській енциклопедії історії України” й додано нову інформацію¹⁴.

У 70–80-і роки ім'я А. Гваньїні та назва його твору лише зрідка потрапляли на сторінки праць польських дослідників. В основному Гваньїні згадувався в контексті питання про авторство SED або його робота вказувалась в числі компіляцій. Ф. Селіцький зазначив, що уже в XVI ст. фрагменти SED використано в творах А. Курбського, а в XVII ст. зроблено переклад білоруською мовою, що книга італійця була серед джерел Могильовської хроніки XVIII ст.

Ще менше згадок про А. Гваньїні зустрічається в роботах білоруських дослідників: про публікацію фрагментів Хроніки, її використання білоруськими і литовськими літописцями, переклад білоруською мовою першої половини XVII ст.

Молдовський дослідник Є. Руссев звернув увагу на використання Хроніки літописцями цієї країни.

У роботах російських авторів 70-х – початку 90-х років ім'я А. Гваньїні зустрічається нерідко.

Монографії С.П. Луппова та бібліографічний покажчик містять інформацію про наявність примірників Хроніки чи рукописних перекладів з неї у приватних бібліотеках Росії, про публікації там частин і фрагментів твору А. Гваньїні російською мовою та латиною (крім публікацій у газетах).

Російські дослідники писали про використання твору А. Гваньїні московитськими книжниками, В. Татищевим та автором “Синопису”, а також про рукописні переклади, виконані в Московії. Міхаїл Алпатов відзначив, що книга А. Гваньїні вплинула на історико-географічні твори зарубіжних авторів, які писали про Московію (Petrus Petrejus, Jacques Auguste de Thou, Adam Olearius, Augustin Meyerberg), що до неї зверталися А. Лизлов, В. Татищев та Ф. Емін. Детальний аналіз фрагментів твору, перекладених російською мовою і включених до т.зв. “збірників Курбського”, здійснили Я.С. Лур'є та Ю.Д. Риков в коментарях до публікації текстів переписки Івана Грозного з Андреем Курбським. Глава про польську літературу в третьому томі “Истории всемирной литературы”, написана І. Голенищевим-Кутузовим, містить про SED мало інформації. Також у цій главі є помилкові твердження про видання збірки Рамузю “Мореплавання і подорожі” (Ramusio, Navigationi et viaggi) 1583 р., яку автор приписав М. Стрийковському. Анна Хорошкевіч відзначила, що А. Гваньїні був послідовником З. Герберштейна, а Хроніка італійця в кінці XVI–XVII ст. використовувалася у внутрішній політичній боротьбі московської держави.

---

¹⁴ М.П. Ковальський, *Гваньїні*, [в:] *Українська радянська енциклопедія*, 2-е видання, Київ 1978, т. 2, с. 493.

Слід виділити статтю довідкового характеру “Хроника Александра Гваньїни”. Її автор, Сергій Ніколаєв, опираючись на публікації багатьох дослідників, навів дані про видання твору, рукописні переклади російською мовою, переклади окремих фрагментів та їх місцезнаходження¹⁵.

1990 р. здійснено наукове видання “Скифской истории” Андрея Лизлова. У статтях і коментарях Єлена Чістякова, Андрей Богданов та український історик Юрій Мицик поінформували про переклад А. Лизловим окремих розділів Хроніки, здійснили детальний аналіз запозичень з KSE, звернули увагу на деякі джерелознавчі та історіографічні аспекти.

Юрій Мицик у кількох публікаціях проаналізував вплив KSE на “Кройніку” Феодосія Софоновича, показав, які матеріали цей та інші українські автори запозичили з твору італійця.

М. Ковальський та Ю. Мицик висловили думку, що серед джерел німецького історичного твору кінця XVII ст. “Суапеае” міг бути і SED. Вони довели, що автор Густинського літопису та Пантелеймон Кохановський запозичили з KSE характеристику турецьких султанів, писали про вплив Хроніки на українське літописання.

Публікації М. Ковальського та Ю. Мицика знайшли високу оцінку в дослідженні про “Синопис” німецького історика Ганса Роте (Hans Rothe), який опирався на них, пишучи про використання Хроніки українськими авторами.

У статтях і кандидатській дисертації Юрій Князьков показав KSE як одне з джерел Українського Хронографа. Про звернення до KSE українських літописців також писали Олена Апанович, Олена Дзюба, Юрій Ісіченко.

Геннадій Боряк назвав SED серед іноземних джерел про Київ, але не помітив, що зображення міста у Гваньїні неоригінальне. З іншого боку, дослідник звірив повідомлення SED із записами люстрацій 1552 і 1570 рр. Хроніку у зв’язку з описами Поділля згадували Ярослав Дашкевич і Фелікс Шабульдо.

У передмові Романа Івасіва до публікації фрагментів “Хроніки польської, литовської, жмудської і всієї Русі” (“Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi”) М. Стрийковського в перекладі українською мовою Гваньїні згадано лише в зв’язку з питанням про авторство SED.

Популярність твору А. Гваньїні в Україні знайшла відображення в роботах загального характеру та в підручниках.

1988 р. статті про хроніста були опубліковані в двох енциклопедичних виданнях. На жаль, в обох випадках не вдалося уникнути помилок¹⁶.

¹⁵ Исследовательские материалы для „Словаря книжников и книжности Древней Руси”, с. 160–161.

¹⁶ О.Є.-Я. Пахльовська, Гваньїні, [в:] Українська Літературна Енциклопедія, Київ 1988, т. 1, с. 399; Гваньїни, [в:] Украинский Советский Энциклопедический Словарь: в 3-х томах, Киев 1988, т. 1, с. 184.

Оксана Пахльовська в монографії “Українсько-італійські літературні зв’язки XV–XX ст.” навела коротку біографічну довідку про хроніста. Аналіз змісту третьої книги KSE та її значення як історичного джерела є коротким переказом статті М. Ковальського 1972 р., за якою наведені навіть цитати з твору Гваньїні.

З другої половини 80-х років почав публікувати дослідження про Хроніку автор цієї статті. Деякі з них присвячені KSE як джерелу з історії певних аспектів. В одній статті розглянуто рукописні переклади твору російською та українською мовами¹⁷. Також була надрукована перша історіографічна стаття, в якій багато видань ще не аналізувалося. Підсумком став захист кандидатської дисертації про KSE¹⁸. Пізніше побачили світ тези і статті про Хроніку як про джерело історичне¹⁹ та історіографічне²⁰, про історіографію проблеми авторства SED²¹, з археографії видань Хроніки²², про біографію самого А. Гваньїні²³ та історіографію досліджень його творчості і життя²⁴.

---

¹⁷ О.А. Дячок, *Анализ рукописных переводов „Хроники Европейской Сарматии” на русский и украинский языки*, [в:] *Исследования по археографии и источниковедению отечественной истории XVI–XX вв.*, Днепропетровск 1990, с. 19–31.

¹⁸ О.О. Дячок, *„Хроніка Європейської Сарматії” Алессандро Гваньїні як джерело з історії України XV–XVI ст.* Дис. ... канд. іст. наук, Дніпропетровськ 1992 (рукопис); *„Хроніка Європейської Сарматії” Алессандро Гваньїні як джерело з історії України XV–XVI ст.* Автореф. ... канд. іст. наук, Дніпропетровськ 1992.

¹⁹ О.О. Дячок, *Опис українських земель і міст у „Хроніці Європейської Сарматії” А. Гваньїні (джерелознавчий аналіз)*, [в:] *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки*, Дніпропетровськ 2000, с. 153–169.

²⁰ О.О. Дячок, *Робота автора Густинського літопису з нарративами іноземного походження (на прикладі „Хроніки Європейської Сарматії” А. Гваньїні)*, [в:] *Дніпропетровський історико-археографічний збірник*, Дніпропетровськ 1997, вип. 1 „На пошану проф. Миколи Павловича Ковальського”, с. 146–156; *Використання „Хроніки Європейської Сарматії” як джерела українськими авторами XVII–XVIII ст.*, [в:] *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Історіографія та джерелознавство в часовому вимірі*, Дніпропетровськ 2003, с. 224–241.

²¹ О.О. Дячок, *Проблема авторства „Опису Європейської Сарматії” в історіографії*, [в:] *Осягнення історії: Збірник наукових праць на пошану проф. Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя*, Острого – Нью-Йорк 1999, с. 251–262.

²² О.О. Дячок, *Археографія видань твору А. Гваньїні та фрагментів з нього*, [в:] *Дніпропетровський історико-археографічний збірник*, Дніпропетровськ 2001, вип. 2, с. 302–316.

²³ О.О. Дячок, *Хроніст Алессандро Гваньїні*, [в:] *Український археографічний щорічник*, Київ–Нью-Йорк 2004, вип. 8–9, с. 299–321.

²⁴ О. Diaczok, *Badania nad życiem i twórczością kronikarza Aleksandra Gwagnina – polska, rosyjska i ukraińska historiografia do połowy XX wieku*; О.О. Дячок, *Хроніка Алессандро Гваньїні в дослідженнях проф. М.П. Ковальського та в сучасній польській гуманітаристиці*, [в:] *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Історичні науки”*, Острого 2019, вип. 28, с. 81–87.

У 1993 р. Джузеппе д'Амато (Giuseppe d'Amato) захистив дисертацію про італійців кінця XV – XVI ст., котрі писали про Московію. На його думку, Гваньїні використав матеріали З. Герберштейна та А. Шліхтінга (A. Schlichting)²⁵.

Галіна Козлова 1997 р. опублікувала книгу з оригінальним описом Московії з SED і власним його перекладом російською мовою. Коротка передмова містить біографію Гваньїні, інформацію про його джерела і фрагменти твору, раніше видані російською мовою. Також вона уклала коментарі²⁶.

Упродовж 2000–2006 рр. Юрій Мицик опублікував переклад фрагментів KSE, а 2007 р. побачило світ її академічне видання українською мовою (вдруге – у 2009 р.). У передмові на основі досліджень інших авторів (включно з нашими) Ю. Мицик навів коротку характеристику життя Гваньїні та його твору. На підставі тексту KSE вчений проаналізував її книги та присвяти. Також він уклав коментарі до видання²⁷.

Аналізуючи річпосполитську історіографію України Дмитро Вирський неодноразово звертався до твору Гваньїні, висловлюючи припущення про джерела деяких фрагментів KSE, а також про звернення інших авторів до Хроніки.

Дмитрій Карнаухов у статтях, ґрунтовних монографії та дисертації про історію середньовічної Русі у польській хронографії показав різні аспекти твору Гваньїні²⁸.

Міхал Куран (Michał Kuran) проаналізував KSE як збірник історичних та географічних знань (структура, зміст, джерела, мотиви замовлення перекладу)²⁹. Суперечкам про авторство SED та внеску М. Пашковського (M. Paszkowski) у переклад твору польською мовою присвячена стаття й частина монографії цього ж автора, а також рецензія на останню Ігоря Прохоренкова³⁰.

²⁵ Д. д'Амато, *Сочинения итальянцев о России конца XV–XVI веков как исторический источник. Автореф. ... канд. ист. наук*, Москва 1993, с. 19–20.

²⁶ А. Гваньїні, *Описание Московии*, Москва 1997.

²⁷ О. Гваньїні, *Хроніка Європейської Сарматії*, Київ 2007.

²⁸ Д.В. Карнаухов, *История русских земель в „Описании Европейской Сарматии“ и „Хронике Европейской Сарматии“ Александра Гваньїни*, [в:] *Вестник НГУ. Серия: История, филология*, Новосибирск 2006, т. 5, вып. 1 (дополнительный) „История“, с. 15–20; *История русских земель в польской хронографии конца XV – начала XVII вв.*, Новосибирск 2009, с. 9, 167–196, 201–204; *История средневековой Руси в польской хронографии конца XV – XVI вв. Дисс. ... д-ра ист. наук*, Москва 2011, с. 4, 6, 10, 11, 15, 18, 19, 23, 25, 27–28, 31, 33–37, 39; *История Смутного времени в „Московской хронике“ Александра Гваньїни*, [в:] *Смутное время в России: конфликт и диалог культур: Материалы научной конференции. С.-Петербург, 12–14 октября 2012 г.*, Санкт-Петербург 2012, с. 85–91.

²⁹ М. Kuran, *Kronika Aleksandra Gwagnina jako kompendium wiedzy historycznej i geograficznej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2011, t. VII, s. 41–55.

³⁰ М. Kuran, *Spór o autorstwo Sarmatiae Europae descriptio a działalność translator-ska Marcina Paszkowskiego*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2011, t. 14, nr 2, s. 9–23; tegoż, *Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku*, Łódź 2012, s. 125–133; И.А. Прохоренков, *Загадка соавтора „Хроніки*

Загалом дискусія про авторство SED, що почалася відразу після публікації книги, є окремим питанням в історіографії. На підставі ґрунтовного джерелознавчого аналізу Збіслав Войтковяк (Zbysław Wojtkowiak) дійшов висновку, що роботу над SED було завершено між 28 травня і 21 червня 1574 р. Твір з ініціативи когось з литовських можновладців було підготовлено до виборів Генріха Валуа (Henryk Walezy). М. Стрийковському, котрий не виконав усіх вимог і не міг дати собі раду з тим завданням, на допомогу надіслали А. Гваньїні. Таким чином SED є результатом співпраці обох хроністів, а можливо і ще когось. Але у видані 1978 р. автором зазначений А. Гваньїні. Потім М. Стрийковський користувався текстом SED, готуючи свою Хроніку, надруковану 1582 р.³¹

Ще в одній статті М. Куран проаналізував образ Татарії в KSE і "Dziejach tureckich" М. Пашковського, особливо джерела, якими користувалися автори цих творів³².

Войцех Пашиньський (Wojciech Paszyński) розглянув Хроніку в контексті сарматської теорії, зауваживши вплив на неї Кромера (Kromer), Бельського і Стрийковського³³.

Таким чином, з початку 1970-х років Хроніка А. Гваньїні стала об'єктом усебічного аналізу українських, польських і російських дослідників. Побачили світ її переклади російською мовою (з SED частково) й українською (з KSE повністю).

Бібліографія

- d'Amato D., *Sochinenija ital'jancev o Rossii konca XV-XVI vekov kak istoricheskij istochnik. Avtoref. ... kand. ist. nauk*, Moskva 1993.
- Diachok O.A., *Analiz rukopisnyh perevodov "Hroniki Evropejskoj Sarmatii" na russkij i ukrajskij jazyki, Issledovanija po arheografii i istochnikovedeniju otechestvennoj istorii XVI-XX vv.*, Dnipropetrovsk 1990, с. 19-31.
- Diachok O.O., *Arkheohrafiia vydan tvorcu A. Gvanini ta frahmentiv z noho, Dnipropetrovskij istoriko-arkheohrafichnyi zbirnyk*, Dnipropetrovsk 2001, с. 302-316.
- Diachok O.O., *Khronika Alessandro Gvanini v doslidzhenniakh prof. M.P. Kovalskoho ta v suchasnij polskij humanitarystyti, Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii "Istorychni nauky"*, випуск 28, Ostroh 2019, с. 81-87.

Европейскої Сарматії" Алессандро Гваньїні (по поводу книги Михала Курана „Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku”), „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2014, № 1, с. 193-205.

³¹ Z. Wojtkowiak, *Aleksander Gwagnin i Maciej Strykowski – dwaj autorzy jednego dzieła*, Poznań 2014, s. 245-254, 258-260.

³² M. Kuran, *Obraz tatarszczyzny w „Kronice Sarmacyjej europejskiej” Aleksandra Gwagnina i w „Dziejach tureckich” Marcina Paszkowskiego*, [w:] *Wschód muzulmański w literaturze polskiej. Idee i obrazy*, Białystok 2016, s. 41-65.

³³ W. Paszyński, *Sarmaci i uczeni. Spór o pochodzeniu Polaków w historiografii doby staropolskiej*, Kraków 2016, s. 133-135.

- Diachok O.O., *“Khronika Yevropeiskoi Sarmatii” Alessandro Hvanini yak dzherelo z istorii Ukrainy XV–XVI st. Avtoref. ... kand. ist. nauk*, Dnipropetrovsk 1992.
- Diachok O.O., *Khronist Alessandro Gvanini, Ukrainyskiy arkheohrafichnyi shchorichnyk*, Kyiv–Niu-York 2004, c. 8–9, 299–321.
- Diachok O.O., *Opys ukrainskykh zemel i mist u “Khronitsi Yevropeiskoi Sarmatii” A. Gvanini (dzhereloznavchyi analiz), Istoriohrafichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Obrazy nauky*, Dnipropetrovsk 2000, c. 153–169.
- Diachok O.O., *Problema avtorstva “Opysu Yevropeiskoi Sarmatii” v istoriohrafii, Osiahnenia istorii: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu prof. Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-richchia*, Ostroh – Niu-York 1999, c. 251–262.
- Diachok O.O., *Robota avtora Hustynskoho litopysu z narratyvamy inozemnoho pokhodzhennia (na prykladi “Khroniky Yevropeiskoi Sarmatii” A. Hvanini), Dnipropetrovskyyi istoriko-arkheohrafichnyi zbirnyk*, Dnipropetrovsk 1997, c. 146–156.
- Diachok O.O., *Vykorystannia “Khroniky Yevropeiskoi Sarmatii” yak dzherela ukrainskymy avtoramy XVII–XVIII st., Istoriohrafichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy: Istoriohrafii ta dzhereloznavstvo v chasovomu vymiri*, Dnipropetrovsk 2003, c. 224–241.
- Diazok O., *Badania nad życiem i twórczością kronikarza Aleksandra Gwagnina – polska, rosyjska i ukraińska historiografia do połowy XX wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2012, t. VIII, s. 163–183.
- Gvan’ini A., *Opisanie Moskovii*, Moskva 1997.
- Hvanini O., *Khronika Yevropeiskoi Sarmatii*, Kyiv 2007.
- Karnauhov D.V., *Istorija russkikh zemel’ v pol’skoj hronografii konca XV – nachala XVII vv.*, Novosibirsk 2009.
- Karnauhov D.V., *Istorija Smutnogo vremeni v “Moskovskoj hronike” Aleksandra Gvan’ini, Smutnoe vremja v Rossii: konflikt i dialog kul’tur: Materialy nauchnoj konferencii. S.-Peterburg, 12–14 oktjabrja 2012 g.*, Sankt-Peterburg 2012, c. 85–91.
- Koval’skij N.P., *Izvestija po istorii i geografii Ukrainy XVI veka v “Hronike Sarmatii Evropejskoj” Aleksandra Gvan’ini, Nekotorye problemy otechestvennoj istoriografii i istochnikovedenija*, Dnepropetrovsk 1972, c. 107–128.
- Koval’skij N.P., *Zapiski sovremennikov kak istochnik po istorii Ukrainy vtoroj poloviny XVI stoletija, Nekotorye problemy social’no-jekonomicheskogo razvitija USSR*, Dnepropetrovsk 1971, s. 116–146.
- Kozlova G.G., *Ob „Opisanii Moskovii” Aleksandra Gvan’ini, Antichnost’ i sovremennost’: K 80-letiju Fjodora Aleksandroviča Petrovskogo*, Moskva 1972, c. 434–444.
- Kuran M., *Kronika Aleksandra Gwagnina jako kompendium wiedzy historycznej i geograficznej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2011–2012, t. VII, s. 41–55.
- Kuran M., *Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku*, Łódź 2012.
- Kuran M., *Obraz tatarszczyzny w „Kronice Sarmacyjej europejskiej” Aleksandra Gwagnina i w „Dziejach tureckich” Marcina Paszkowskiego*, [w:] *Wschód muzułmański w literaturze polskiej. Idee i obrazy*, Białystok 2016, s. 41–65.
- Kuran M., *Spór o autorstwo Sarmatiae Europae descriptio a działalność translatorska Marcina Paszkowskiego*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2011, t. 14, nr 2, s. 9–23.

Paszyński W., *Sarmaci i uczeni. Spór o pochodzeniu Polaków w historiografii doby staropolskiej*, Kraków 2016.

Wojtkowiak Z., *Aleksander Gwagnin i Maciej Strykowski – dwaj autorzy jednego dzieła*, Poznań 2014.

Badania nad życiem i twórczością kronikarza Aleksandra Gwagnina od połowy XX wieku (historiografia polska, ukraińska i rosyjska)

Streszczenie

W artykule przeanalizowano studia nad życiem i twórczością kronikarza Aleksandra Gwagnina podejmowane przez polskich, ukraińskich i rosyjskich historyków i filologów ostatnich sześciu dekad. Autor wyróżnia dwa okresy. W pierwszym okresie (1960–1971) opublikowano prace o biografii Gwagnina, w których do obiegu naukowego wprowadzono nowe źródła, dokonały się pozytywne zmiany w ocenie wkładu kronikarza naukowców rosyjskich, pojawiły się publikacje o korzystaniu z jego *Kroniki Sarmacji europejskiej* przez autorów krajów Europy zarówno zachodniej, jak i wschodniej. W drugim okresie (od początku lat 70. XX wieku) *Kronika* Gwagnina stała się obiektem wszechstronnej analizy: badano jej źródła, ją samą jako źródło historyczne i historiograficzne, rękopiśmienne tłumaczenia *Kroniki* i odrębnych fragmentów, problem autorstwa samego dzieła. Ukazały się jej nowoczesne tłumaczenia, częściowo po rosyjsku i w całości po ukraińsku z komentarzami.

Słowa kluczowe: Aleksander Gwagnin, *Kronika Sarmacji europejskiej*, historiografia, Sarmacja europejska

Research into the life and work of Aleksander Gwagnin, a chronicler, from the mid-20th century (Polish, Ukrainian and Russian historiography)

Abstract

The paper is dedicated to the analysis of life and work of Aleksander Gwagnin, a Polish chronicler from the 16th century, on the basis of Slavic historical-philological studies. The author distinguishes two periods of interest in Gwagnin: in the first one (1960–1971) mainly works on his biography were written, Russian researchers made a positive verification of the authenticity of *Chronicle of European Sarmatia* – Gwagnin's major work, which was also appreciated as a valuable source of knowledge by historians from Western Europe. In the second period of research (from the 1970s), *Chronicle...* became an object of a comprehensive historical and historiographical analysis, for example the question of Gwagnin's authorship was considered. On the basis of new, critical translations (partly in Russian and entirely in Ukrainian with comments), thorough textological studies of the work were conducted.

Key words: Aleksander Gwagnin, *Chronicle of European Sarmatia*, historiography, European Sarmatia